

พระพุทธศาสนากับการพัฒนาทุนมนุษย์และสังคม

Buddhism and the development of human capital and society

พระครูสิทธิธรรมาภรณ์ Phrakru sitthithammaporn

พระราชปริชามณี ดร. Phrarach Prichamunee

ส่งสุข ภาแก้ว Songsuk Phakeaw

พิทยพล กองพงษ์ Phittayaphon Kongphong

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์เลย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Loei Buddhist college, Thailand

Sitithammaporn@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเรื่อง พระพุทธศาสนากับการพัฒนาทุนมนุษย์และสังคม พบว่า ในปัจจุบันแนวคิดการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์จะเน้น “คน” เป็นศูนย์กลางของการพัฒนา เพราะคนถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่สุดให้การพัฒนา การจะพัฒนาอะไรก็ต้องมองสิ่งสำคัญที่สุดซึ่งเป็นหัวใจแห่งการพัฒนานั้นก็คือ “คน” เป็นปัจจัยหลักแห่งการพัฒนา ถ้าคนไม่พร้อม คนไม่มีการพัฒนา ไม่ได้ได้รับการศึกษาอบรมที่ดีแล้ว ก็จะไม่สามารถพัฒนาไปถึงจุดมุ่งหมายได้ ในมุมมองของตะวันตกจะมองการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในประเด็นที่เป็นความรู้ และทักษะเป็นส่วนใหญ่ ในทางกลับกันในสังคมไทยอันเป็นสังคมตะวันออกที่มีวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ภายใต้ร่มเงาของพระพุทธศาสนาที่เชื่อว่าการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์จะต้องถึงพร้อมไปด้วยองค์รวม 3 ด้านด้วยความสัมพันธ์กัน ได้แก่ ด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ และด้านความรู้ความคิดที่เรียกว่าปัญญา โดยด้านศาสนาและศีลธรรมคุณธรรมภายในชาติเพื่อนำไปสู่การพัฒนาประเทศอย่างมีคุณธรรม

การพัฒนาสังคมตามหลักพระพุทธศาสนาก็ถือการพัฒนา “คน” เป็นแกนกลางในการพัฒนา การเริ่มต้นที่ฐานคือการพัฒนาความเป็นมนุษย์ซึ่งเป็นสาระส่วนแก่นแท้ ส่วนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ซึ่งขึ้นต่อสภาพแวดล้อมแห่งกาลเทศะของยุคสมัย ก็จะต้องตั้งอยู่บนฐานของความเป็นมนุษย์นั้น และนำหลักการทั่วไปไปประยุกต์ใช้เพื่อสนองความต้องการของยุคสมัยอย่างได้ผลด้วยการพัฒนาความเป็นมนุษย์และพัฒนาทรัพยากรมนุษย์อย่างถูกต้อง คนที่พัฒนาดีแล้วก็จะเป็นส่วนร่วมที่รวม

กำลังกันสร้างสรรค์สังคมให้เจริญงอกงาม เป็นสภาพแวดล้อมที่เอื้อโอกาสให้ทุกคนเจริญยิ่งขึ้นไปในการมีชีวิตที่ดีงามและมีความสุข พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคมอย่างสัมพันธ์ควบคู่กันไปและเป็นปัจจัยต่อกัน โดยคำนึงถึงธรรมชาติแวดล้อมพร้อมไปด้วยตามหลักการที่จัดวางไว้เป็นระบบอย่างครบถ้วนชัดเจน พระพุทธศาสนามีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวพุทธในฐานะที่เป็นสถาบันหนึ่งของสังคมที่มีความสำคัญต่อประเพณีทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ ปัญหาและความเป็นอยู่ของปัจเจกบุคคลและสังคมโดยรวม ประกอบกับสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่มีอยู่ทำให้พระพุทธศาสนาทำหน้าที่จัดระเบียบชุมชนเพื่อความคงอยู่ของชุมชนในสังคม

คำสำคัญ : พระพุทธศาสนา, การพัฒนามนุษย์, สังคม

Abstract

This article aims to study Buddhism and Human Capital and Society Development It was found that at present, the concept of human resource development focuses on "people" as the center of development. Because people are considered the most important to development. In order to develop anything, one must look at the most important thing, which is the heart of development, that is "people" as the main factor of development. If man is not ready, man is not developed and is not well educated. to develop, it cannot develop to the goal. In the western perspective, human resource development is viewed as a knowledge issue and skills are part. On the other hand, in Thai society which is an oriental society with a unique culture under the shadow of Buddhism believes that human resource development must be accompanied by holistic 3 aspects through relationships. They include behavioral, mental, and cognitive aspects known as intelligence. by religion and morality within the nation to lead the development of the country with morality.

And social development according to Buddhism is considered the core development of people, starting at the base is the development of human beings. which is the essence. Human Resource Development Division which depends on the circumstance of the era It must be based on that humanity and general principles.

Applied to effectively meet the needs of the era through human development and human resource development. Well-developed people will be a participant in building a society to flourish. It is an environment that provides opportunities for everyone to prosper in life of goodness and happiness. Buddhism develops people and society in tandem and is a mutual factor by taking into account the natural surroundings as well. According to the principles laid out as a complete and clear system. Buddhism is associated with Buddhist way of life as an institution of society that is important to the social and cultural traditions related to nature. The problems and well-being of the individual and society as a whole, which together with the changing conditions of the existing society; causing Buddhism to organize the community for the persistence of the community in society.

Keywords: Buddhism, Human development, Society

บทนำ

ชีวิตจะดีงาม มีความสุข ประเทศชาติจะรุ่งเรืองมั่นคง และสังคมจะร่มเย็น ก็เพราะปัจจัยสำคัญที่สุด คือ “การพัฒนาคน” ซึ่งจะ使人เป็นคนดีมีความสุข และเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพ การพัฒนาคนก็คือ การศึกษา การพัฒนาคนในฐานะที่เป็นทรัพยากรมนุษย์จะช่วยให้สังคมมีทุนมนุษย์ที่มีคุณภาพและมีประสิทธิภาพในการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ที่จะก่อให้เกิดผลในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม หรือเรียกง่าย ๆ ว่าพัฒนาให้เป็นนักผลิต ซึ่งพร้อมที่จะสนองความต้องการของสังคม ส่วนการพัฒนาคนในฐานะผู้มีความเป็นมนุษย์ จะช่วยให้บุคคลมีคุณสมบัติพร้อมที่จะดำเนินชีวิตแห่งปัญญาเพื่อความดีงาม หรือเรียกว่าพัฒนาให้เป็นบัณฑิตผู้สามารถนำชีวิตและสังคมไปสู่สันติสุข พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต, 2546) กล่าวไว้ว่า “การพัฒนาในด้านต่าง ๆ ในทางเศรษฐกิจและสังคม จะต้องยึดเอาการพัฒนาคนเป็นแกนกลางฉันใด การพัฒนาคนในความหมายทุกอย่าง ก็จะต้องยึดเอาการพัฒนาคนในฐานะผู้มีความเป็นมนุษย์ เป็นแกนกลาง ฉะนั้น” การพัฒนาสังคมตามหลักพระพุทธศาสนาถือการพัฒนาคนเป็นแกนกลาง และการพัฒนาคนนั้นก็เริ่มต้นที่ฐานคือการพัฒนาความเป็นมนุษย์ซึ่งเป็นสาระส่วนแก่นแท้ ส่วนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ซึ่งขึ้นต่อสภาพแวดล้อมแห่งกาลเทศะของยุคสมัยก็ต้องตั้งอยู่บนฐานของความเป็นมนุษย์นั้น และนำ

หลักการทั่วไปที่ท่านแสดงไว้ไปประยุกต์ใช้ให้สนองความต้องการของยุคสมัยอย่างได้ผล การพัฒนา
ความเป็นมนุษย์และพัฒนาทรัพยากรมนุษย์อย่างถูกต้อง คนที่พัฒนาคนแล้วก็จะเป็นส่วนร่วมที่รวม
กำลังกันสร้างสรรค์สังคมให้เจริญงอกงาม เป็นสภาพแวดล้อมที่เอื้อโอกาสให้ทุกคนเจริญยิ่งขึ้นไป
การมีชีวิตที่ดีงามและมีความสุข พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคมอย่างสัมพันธ์ควบคู่กันไป
และเป็นปัจจัยต่อกัน โดยคำนึงถึงธรรมชาติแวดล้อมพร้อมไปด้วย

บทความนี้ ผู้เขียนได้ศึกษาค้นคว้าจากเอกสารทางวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยมี
วัตถุประสงค์เพื่อฉายภาพให้เห็นถึงการพัฒนาคนและสังคมตามหลักพระพุทธศาสนา ในประเด็นที่
เกี่ยวข้องว่ามีแนวคิด ด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ แนวคิดเรื่องสังคม องค์ประกอบของคุณภาพ
ชีวิต และมีจุดมุ่งหมายการพัฒนาคนและสังคมตามหลักพระพุทธศาสนาอย่างไร ดังต่อไปนี้

แนวคิดด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

แนวคิดของตะวันตกจะมองการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในประเด็นเกี่ยวกับความรู้ และทักษะ
ต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิตเป็นส่วนใหญ่ แต่ในทางกลับกันสังคมไทยเป็นสังคมตะวันออกที่มีวัฒนธรรม
ภายใต้ร่มเงาของพระพุทธศาสนาที่เชื่อว่าการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์จะต้องถึงพร้อมไปด้วยองค์รวม 3
ด้านด้วยความสัมพันธ์กัน ได้แก่ ด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ และด้านความรู้ ความคิดเรียกว่าปัญญา
ดังที่ บุญทัน ดอกไธสง (2551) กล่าวว่า “มนุษย์คือสัตว์ที่พร้อมทั้งใจกายที่พร้อมทั้งอยู่ในตัวเขา เมื่อ
ลงทุนให้การศึกษาต้องศึกษาวิชามนุษย์ ความดีที่ยิ่งใหญ่ คือ Virtue เป็นความซื่อสัตย์สุจริตที่มีสมอง
เลิศเป็นพุทธคือ รู้แจ้ง รู้จริง ปฏิบัติได้ มีประโยชน์ต่อชาวโลกอย่างไม่มีโทษ มนุษย์จะสร้างคุณค่าเพิ่ม
จึงจำเป็นจะต้องเข้าใจธรรมชาติของการเรียนรู้และการพัฒนา”

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ได้ทรงมีพระราชดำริด้านการพัฒนาคนหรือการ
พัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ทรงชี้แนะไว้ว่า (วารสารกนิรี, มกราคม, 2542)

"การพัฒนาบ้านเมืองให้เจริญยิ่งขึ้นไปนั้น ย่อมต้องพัฒนาบุคคลก่อน เพราะถ้าบุคคล
อันเป็นองค์ประกอบของส่วนรวมไม่ได้รับการพัฒนาแล้ว ส่วนรวมจะเจริญและมั่นคงได้ยาก
ยิ่ง การที่บุคคลจะพัฒนาได้ก็ด้วยปัจจัยประการเดียวคือ การศึกษา การศึกษานั้นแบ่งเป็น
สองส่วนคือ การศึกษาด้านวิชาการ (Academic learning) ส่วนหนึ่งกับการอบรมบ่มนิสัย
(Spiritual development) ให้เป็นผู้มีจิตใจใฝ่ดีใฝ่เจริญมีปกติละอายชั่วกลัวบาปส่วนหนึ่ง
การพัฒนาบุคคลจะต้องพัฒนาให้ครบถ้วนทั้งสองส่วน เพื่อให้บุคคลได้มีความรู้ไว้ใช้

ประกอบกร และมีความดีไว้เกื้อหนุน การประพฤติปฏิบัติทุกอย่างให้เป็นไปในทางที่ถูกที่ควร และอำนวยผลเป็นประโยชน์ที่พึงประสงค์”

องค์การพัฒนาแห่งสหประชาชาติได้จัดทำรายงานการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (Human Development Report) โดยได้จำกัดความ “การพัฒนาคน” ไว้ให้ครอบคลุมทั้งในกระบวนการเพิ่มโอกาสทางเลือกและการยกระดับความอยู่ดีมีสุขของประชาชน แนวคิดด้านการพัฒนาคนขององค์การพัฒนาแห่งสหประชาชาติโดยแท้จริงมิได้มีความหมายในเชิงแคบตามชื่อเท่านั้น หากแต่หมายรวมทั้งความสำเร็จของคน และได้ให้ความสำคัญกับเป้าหมายสุดท้ายมากกว่าเครื่องมือของการพัฒนา ตามความหมายในเชิงกว้างที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นนับว่ามีความใกล้เคียงกับความหมายของ “ภารกิจ” และ “สมรรถภาพ” ภายใต้กรอบความอยู่ดีมีสุข

คนที่ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา เป็นอยู่ด้วยความไม่ประมาท พัฒนาชีวิตของตนจนบรรลุถึงประโยชน์ที่เป็นจุดหมายของชีวิตดังคำตรัสในพุทธพจน์ ว่า

“บุคคลผู้ไม่ประมาท เข้าถึงจุดหมายทั้งสอง คือ จุดหมายในเรื่องที่ตาเห็น และจุดหมายที่เลยตาเห็น ชื่อว่าเป็นบัณฑิตบุคคลนั้นเรียกว่า เป็นบัณฑิตเพราะบรรลุประโยชน์ที่เป็นจุดหมาย” (ส.ส.15/380/126)

“ดูกรภิกษุ ในสัตว์โลกนี้ บุคคลผู้เป็นบัณฑิตมีปัญญามากย่อมไม่คิดการเพื่อเบียดเบียนตน ย่อมไม่คิดการเพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ย่อมไม่คิดการเพื่อเบียดเบียนทั้งสองฝ่าย, ย่อมคิดการที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ตน ย่อมคิดการที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้อื่น ย่อมคิดการที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลทั้งสองฝ่าย ย่อมคิดการที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่โลกทั้งหมดทีเดียว, ดูกรภิกษุด้วยเหตุอย่างนี้แล บุคคลจึงชื่อว่าเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก” (อง.จตุกก. 21/186/243)

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม 5 ประการ ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติ ทั้งเพื่อประโยชน์ตน และเพื่อประโยชน์ผู้อื่นกล่าวคือ ภิกษุ

1. ทั้งเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยพละติกรรมดี (ศีล) ด้วยตนเอง และชักนำผู้อื่นในการทำพละติกรรมดี (ศีล) ให้ถึงพร้อม
2. ทั้งเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยจิตที่ฝึกดี (สมาธิ) ด้วยตนเองและชักนำผู้อื่นในการทำภาวะจิตที่ฝึกดี (สมาธิ) ให้ถึงพร้อม

3. ทั้งเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาด้วยตนเอง และชักนำผู้อื่นในการทำปัญญาให้ถึงพร้อม

4. ทั้งเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยความมีจิตใจเป็นอิสระ (วิมุตติ) ด้วยตนเอง และชักนำผู้อื่นในการทำมีความมีจิตใจเป็นอิสระ (วิมุตติ) ให้ถึงพร้อม

5. ทั้งเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยความหยั่งรู้หยั่งเห็นในวิมุตติด้วยตนเอง และชักนำผู้อื่นในการทำวิมุตติให้ถึงพร้อม

ภิกษุประกอบด้วยธรรม 5 ประการนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติทั้ง เพื่อประโยชน์ตนและเพื่อประโยชน์ผู้อื่น” (อง.ปญจก. 22/20/15)

“ดูก่อนมหานาม เมื่อใดแล อุบาสกทั้งเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยความเชื่อถือหลักการที่ถูกต้อง (สัทธา) ด้วยตนเอง และชักนำผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยความเชื่อถือหลักการที่ถูกต้อง ทั้งเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยพฤติกรรมดี (ศีล) ด้วยตนเอง และชักนำผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยพฤติกรรมดี ทั้งเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยความเผื่อแผ่เสียสละ (จาคะ) ด้วยตนเอง และชักนำผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยความเผื่อแผ่เสียสละ, ทั้งเป็นผู้ใฝ่ใจไปเยือนหาพระภิกษุด้วยตนเอง และชักนำผู้อื่นให้ไปเยือนหาพระภิกษุ, ทั้งเป็นผู้ใฝ่ใจสดับสัทธรรมด้วยตนเอง และชักนำผู้อื่นให้สดับสัทธรรม, ทั้งเป็นนักทรงจำหลักธรรมที่สดับแล้วด้วยตนเอง และชักนำผู้อื่นให้ทรงจำหลักธรรมไว้, ทั้งเป็นนักพิจารณาไตรตรองอรรถแห่งหลักธรรมที่ได้สดับแล้วด้วยตนเอง และชักนำผู้อื่นในการพิจารณาไตรตรองอรรถแห่งหลักธรรมที่ได้สดับแล้ว, ทั้งเป็นผู้รู้รรรฐธรรมแล้วปฏิบัติธรรมถูกต้องตามหลักด้วยตนเอง และชักนำผู้อื่นให้ปฏิบัติธรรมถูกต้องตามหลักด้วย, ดูก่อนมหานาม ด้วยเหตุผลดังกล่าวมานี้ อุบาสกชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติทั้งเพื่อประโยชน์ตน และเพื่อประโยชน์ผู้อื่น” (อง.สตตก.23/116/225)

“การพัฒนาคน” ถึงแม้การพัฒนาเพิ่มขีดความสามารถของประชาชนจะมีความสำคัญมาก เพื่อเพิ่มโอกาสทางเลือก แต่การพัฒนาศักยภาพคนเท่านั้นยังไม่เพียงพอ ถ้าไม่มีการส่งเสริมสภาพแวดล้อมทางสังคมให้คนสามารถใช้ประโยชน์จากศักยภาพของตนได้

ในด้านการยกระดับคุณภาพการศึกษาของประชาชนในภูมิภาคต่าง ๆ ของไทย แต่ถ้าในแต่ละภูมิภาคไม่มีการสร้างงานที่เพียงพอสำหรับกำลังแรงงานที่มีการศึกษาเหล่านั้นก็จะไม่สามารถยกระดับความอยู่ดีมีสุขของประชาชนได้ ความอยู่ดีมีสุขจะต้องวัดในรูปของภารกิจหรือความสำเร็จของคน และสมรรถภาพหรือความสามารถที่จะไปสู่ความสำเร็จนั้น ซึ่งไม่ใช่เพียงได้รับการศึกษา

เท่านั้น ทั้งนี้ได้หมายความว่าการศึกษาไม่ใช่สิ่งสำคัญในองค์ประกอบความอยู่ดีมีสุข ตรงกันข้าม การศึกษามีความสำคัญมาก เพราะคนที่ไม่มีการศึกษาก็ไม่มีโอกาสที่จะประกอบภารกิจในสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

แนวคิดคุณภาพชีวิต (Quality of life) เป็นเรื่องที่น่ามาใช้เป็นตัวชี้วัด (Ultimate goal) ของการพัฒนาตั้งแต่ ปี ค.ศ.1970 เป็นต้นมา นับตั้งแต่มีแนวคิดในการพัฒนาโดยเน้นมนุษย์เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาอันเป็นแนวคิดเชิงการพัฒนาสังคม ซึ่งพิจารณาถึงองค์ประกอบรอบด้านที่เกี่ยวข้องกับตัวของมนุษย์ในลักษณะผสมผสานและเป็นการพึ่งพาสอดแทรก (Interdependent and Interpenetrate) และเป็นไปภายใต้กระบวนการของการมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน (Interaction) ของมนุษย์ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล กลุ่มชุมชน และสังคม

แนวคิดเรื่องสังคม

แนวคิดเรื่องสังคมนี้อาจพิจารณาเป็นสองด้านคือ ด้านกายภาพ และด้านความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคม ด้านกายภาพส่วนมากจะพิจารณาจากลักษณะการตั้งบ้านเรือนเป็นสำคัญ ส่วนด้านความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคม พิจารณาจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคม วัฒนธรรมของสังคมอันเป็นผลจากการอยู่อาศัย ทำงาน หรือมีกิจกรรมสัมพันธ์ในลักษณะเป็นการประจําแน่นอนของบุคคลหรือครอบครัว ปฏิสัมพันธ์โดยส่วนรวมระหว่างคนในสังคมก่อให้เกิดรูปแบบโครงสร้างความสัมพันธ์ในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ดังนี้

1. โครงสร้างแบบเครือญาติ (Kinship) ได้แก่ ความสัมพันธ์ที่เป็นผลหรือมีลักษณะแบบญาติพี่น้อง โดยมีการพึ่งพาอาศัยหรือเกื้อหนุนกันแบบใกล้ชิด โดยมีได้เน้นเชิงผลประโยชน์แลกเปลี่ยน แต่เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันตามโอกาสและสถานการณ์

2. โครงสร้างแบบอุปถัมภ์ (Patron - client) เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนสองฝ่ายที่ไม่มีเครือญาติ แต่ผ่านการพึ่งพาแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ โดยฝ่ายหนึ่งให้ความช่วยเหลือเชิงเศรษฐกิจหรือสังคมแก่อีกฝ่ายหนึ่ง และฝ่ายได้รับความช่วยเหลือได้ตอบแทนฝ่ายช่วยเหลือโดยการรับใช้ ยินยอมปฏิบัติตามเงื่อนไขของฝ่ายช่วยเหลือ อันเป็นลักษณะความสัมพันธ์ที่มีฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดที่มีอิทธิพลเหนืออีกฝ่ายหนึ่ง ในลักษณะฝ่ายมีอำนาจเหนือ (Super ordinate) และฝ่ายมีอำนาจรอง (Subordinate) ฝ่ายมีอำนาจเหนือกว่าทำหน้าที่ให้ความอุปถัมภ์ และมีฐานะเป็นนายหรือลูกพี่ ขณะที่อีกฝ่ายหนึ่งมีความรู้สึกเป็นหนี้บุญคุณและมีบทบาทเป็นลูกน้อง

3. โครงสร้างแบบฝักฝ่าย (Faction) มีลักษณะความสัมพันธ์แบบตัวใครตัวมันไม่แน่นอน ซึ่งขึ้นอยู่กับสถานการณ์และเงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลงไป ความเป็นปัจเจกบุคคลสูง ความสัมพันธ์อาจเป็นการพึ่งพาแลกเปลี่ยนผลประโยชน์เฉพาะสถานการณ์ ความสัมพันธ์อาจไม่แน่นอนแล้วแต่ปัจจัยต่าง ๆ จะส่งผลอย่างไร ดังนั้น การเกิดความสัมพันธ์จึงอาจมีลักษณะอุดมการณ์ร่วม ผลประโยชน์ร่วม หรือสถานการณ์ร่วม โดยทั่วไปโครงสร้างของสังคมจะส่งผลต่อรูปแบบของวิถีชีวิตของคนในชุมชน ดังนั้น โครงสร้างสังคมจึงมีผลต่อคุณภาพคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน

ประเวศ วะสี (2539) ได้ให้ความเห็นว่า วัฒนธรรมต้องมีสังคมหรือชุมชนที่มีชีวิต เป็นผู้ปฏิบัติ จะยั่งยืน มีพัฒนาการ และกระบวนการเรียนรู้ของประชาชน คือ หัวใจของการพัฒนาแบบยั่งยืน ซึ่งเป็นการพัฒนาทั้งด้านเศรษฐกิจ จิตใจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม

องค์ประกอบของคุณภาพชีวิต

ความอยู่ดีมีสุข

ศาสตราจารย์นาค คัควานิ (2542) ได้เสนอกรอบแนวคิดองค์ประกอบของความอยู่ดีมีสุข ออกเป็น 7 ด้าน ซึ่งมีความครอบคลุมทุกมิติของการดำรงชีวิต

องค์ประกอบที่ 1 คือ ด้านสุขภาพอนามัยและโภชนาการ ซึ่งยังประกอบด้วยองค์ประกอบย่อยอีก 4 ด้านคือ ความยืนยาวของอายุ การปลอดจากโรคภัยไข้เจ็บ โภชนาการและการให้บริการสาธารณสุข

องค์ประกอบที่ 2 คือ การศึกษา ซึ่งครอบคลุมสาระต่างๆในกระบวนการเรียนรู้ ความรู้พื้นฐาน และทักษะต่าง ๆ รวมทั้งการเข้าถึงบริการและคุณภาพการศึกษา

องค์ประกอบที่ 3 คือ ชีวิตการทำงาน เนื่องจากประชาชนจะใช้ชีวิตส่วนใหญ่อยู่กับการทำงาน การพิจารณาสภาพแวดล้อม การทำงาน จึงเป็นส่วนประกอบที่สำคัญมาก และชีวิตการทำงานที่มีคุณภาพก็จะเกี่ยวข้องกับการจ้างงานและความพอใจในค่าจ้างที่ได้รับ องค์ประกอบด้านนี้ยังรวมถึงปัจจัยองค์ประกอบย่อยในด้านการใช้แรงงานเด็ก และ ผู้หญิงและระบบประกันสังคมด้วย

องค์ประกอบที่ 4 คือ ชีวิตครอบครัว ความสัมพันธ์ในครอบครัวถือเป็นประเด็นสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อ “ความอยู่ดีมีสุข” โครงสร้างและขนาดของครอบครัวเป็นตัวกำหนดระดับความเป็นอยู่ของสมาชิกแต่ละคน ครอบครัวที่มีความรัก ความอบอุ่น ต้องรับรู้ความต้องการของสมาชิกแต่ละคน และดูแลสมาชิกทุกคนอย่างเท่าเทียมกันโดยไม่เลือกปฏิบัติ

องค์ประกอบที่ 5 คือ การเติบโตทางเศรษฐกิจ ความยากจน การกระจายรายได้ และสวัสดิการ เป็นเครื่องมือสำคัญที่นำไปสู่การบรรลุเป้าหมายความอยู่ดีมีสุข ฉะนั้นการพัฒนาที่ยั่งยืนจึงเป็นปัจจัยสำคัญของความอยู่ดีมีสุข การมีปัญหาความยากจนที่รุนแรง และความไม่เท่าเทียมกันด้านรายได้ในระดับสูงสะท้อน “การอยู่อย่างมีทุกข์” ในสังคม ประเด็นเหล่านี้ จึงนับเป็นองค์ประกอบที่จำเป็นของเครื่องชี้วัด “ความอยู่ดีมีสุข” ด้วย

องค์ประกอบที่ 6 คือ สิ่งแวดล้อมและความปลอดภัย การดูแลสุขภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งจำเป็นต่อ “ความอยู่ดีมีสุข” เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน องค์ประกอบนี้รวมถึงประเด็นสภาพแวดล้อมด้านที่อยู่อาศัย การอนามัยสิ่งแวดล้อม ตลอดจนความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน โดยเฉพาะจากปัญหาอาชญากรรม

องค์ประกอบที่ 7 คือ ด้านประชาธิปไตย หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน การเสริมสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกันจะนำมาซึ่ง “ความอยู่ดีมีสุข” การส่งเสริมบทบาทการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นการเพิ่มพูนและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรมนุษย์ให้เต็มขีดความสามารถเป็นเครื่องมือของการยกระดับ ความอยู่ดีมีสุข องค์ประกอบนี้จะรวมประเด็นเรื่อง ความยุติธรรม สิทธิมนุษยชนและสิทธิเสรีภาพทางการเมือง รวมทั้งการกระจายอำนาจการบริหารจัดการ

ความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.)

กรมการพัฒนาสังคม (2534) ใช้ตัวชี้วัดความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ในการประเมินคุณภาพชีวิตของคนในชนบทไทย 8 ตัวชี้วัด ได้แก่ 1) อาหาร 2) มีบ้านอาศัย 3) ศึกษาอนามัยถ้วนหน้า 4) ครอบครัวยุติธรรม 5) รายได้ดี 6) อายกร่วมพัฒนา 7) พาสู่คุณธรรม 8) บำรุงสิ่งแวดล้อม

สำนักวิจัยสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (2541) ได้กำหนดตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตไว้ 7 ด้าน ได้แก่ 1) วิธีการดำเนินชีวิต 2) ความพึงพอใจต่อชีวิตความเป็นอยู่ 3) ความเกื้อกูลอาทรในครอบครัว 4) ความพึงพอใจในการทำงาน 5) ความเครียด 6) สิ่งแวดล้อม 7) ความพึงพอใจในการบริการของรัฐ

สุพรรณิ ไชยอำพร และ สนิท สมัครการ (2537) ได้กล่าวถึงคุณภาพชีวิตไว้ 13 มิติ ได้แก่ 1) ครอบครัว 2) การงานอาชีพ 3) ชีวิตสังคม 4) การพักผ่อนหย่อนใจ 5) สุขภาพ 6) การสาธารณสุข 7) การบริโภคสินค้าและบริการ 8) การครอบครองทรัพย์สิน 9) ความรู้สึกเกี่ยวกับตนเอง 10) ความเชื่อและศาสนา 11) ความรู้สึกเกี่ยวกับท้องถิ่น 12) ความรู้สึกเกี่ยวกับรัฐบาล 13) ความรู้สึกเกี่ยวกับชีวิตในเมืองไทย

UNESCO (1981) ได้กำหนดกรอบองค์ประกอบของคุณภาพชีวิตไว้ 7 ด้าน ได้แก่ 1) อาหาร 2) สุขภาพ 3) การศึกษา 4) สิ่งแวดล้อมและทรัพยากร 5) ที่อยู่อาศัยและการตั้งถิ่นฐาน 6) การมีงานทำ 7) ค่านิยม ศาสนา จริยธรรม กฎหมาย และปัจจัยทางจิตวิทยา

จุดมุ่งหมายการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมตามหลักพระพุทธศาสนา

ในปัจจุบันนั้นแนวคิดในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์โดยเน้น “คน” เป็นศูนย์กลางของการพัฒนา ดังจะเห็นได้จากบทความของ Hag (1989) ที่เสนอต่อ The SID North South Roundtable แสดงให้เห็นถึงจุดเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ คือ การที่คณะกรรมการธิการด้านการวางแผนพัฒนาแห่งองค์การสหประชาชาติ (The UN committee on Development Planning) ได้เสนอยุทธศาสตร์ใหม่ในการพัฒนาระหว่างประเทศในทศวรรษที่ 1990 โดยเน้นไปที่การพัฒนาคน (สมบัติ กุสุมาวสี, 2539) สำหรับประเทศไทยนั้นได้ระบุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ฉบับที่ 8 เป็นต้นมา ได้ปรับเปลี่ยนจุดมุ่งหมายในการพัฒนาประเทศใหม่โดยเน้นคนเป็นศูนย์กลางการพัฒนาหรือเป็นเป้าหมายหลักเพื่อนำไปสู่วิสัยทัศน์ “ครอบครัวอบอุ่น ชุมชนเข้มแข็ง สังคมมีสมรรถภาพ เสรีภาพ ความยุติธรรม และมีการพัฒนาที่สมดุล บนพื้นฐานของความเป็นไทย” ซึ่งจะเป็นการพัฒนาในลักษณะที่ต่อเนื่องและยั่งยืน ทำให้คนไทยส่วนใหญ่มีความสุขที่แท้จริงในระยะยาว (ศรีทัตทิมา (รัตนโกศล) พานิชพันธ์, 2539)

ปัจจัยหลักสำคัญแห่งการพัฒนาที่สำคัญ คือ ทรัพยากรบุคคลถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่สุดให้การพัฒนา การจะพัฒนาอะไรก็ต้องมองสิ่งสำคัญที่สุดซึ่งเป็นหัวใจแห่งการพัฒนาก็ คือ “มนุษย์” เป็นปัจจัยหลักแห่งการพัฒนา ถ้ามนุษย์ไม่พร้อม มนุษย์ไม่มีการพัฒนา ไม่ได้รับการศึกษาอบรมที่ดีแล้ว ก็จะทำให้พัฒนาไปไม่ถึงจุดมุ่งหมายได้ จึงมีคำกล่าวแห่งการศึกษาว่า “การจะพัฒนาอะไรจะต้องใส่ลงในการศึกษา” เมื่อมนุษย์ได้รับการศึกษาแล้ว ก็จะนำไปถ่ายทอดเอง จะเห็นได้ว่าการศึกษานี้เป็นการพัฒนาบุคคลเป็นทรัพยากรก่อนแห่งหัวใจเริ่มต้นที่ดีได้แล้วก็พัฒนาไปสู่จุดเป้าหมายที่สำคัญที่สุด คือ ทรัพยากรมนุษย์ ที่ทุกสิ่งทุกอย่างพร้อมแต่มนุษย์ไม่พร้อมจะพัฒนาอะไรไม่ได้ ทรัพยากรอื่นมีมากมายก็จะเป็นความหมายอะไร ดังนั้นทรัพยากรมนุษย์เป็นเรื่องสำคัญมากที่สุดเป็นจุดเริ่มต้นแห่งการพัฒนา เป็นจุดเริ่มต้นของทุกสิ่งสรรพสิ่งทั้งหลายเกิดจากมนุษย์คิดริเริ่มสร้างสรรค์ออกมาจากมนุษย์ทั้งหมด

การพัฒนาคนในฐานะที่เป็นทรัพยากรมนุษย์ จะช่วยให้สังคมมีทุนมนุษย์ที่มีคุณภาพและมีประสิทธิภาพในการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ที่จะก่อให้เกิดผลในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม หรือเรียกง่าย ๆ ว่าพัฒนาให้เป็นนักผลิต ซึ่งพร้อมที่จะสนองความต้องการของสังคม ส่วนการพัฒนาคนในฐานะผู้มีความเป็นมนุษย์จะช่วยให้บุคคลมีคุณสมบัติพร้อมที่จะดำเนินชีวิตแห่งปัญญาเพื่อความดีงามหรือเรียกสั้น ๆ ว่าพัฒนาให้เป็นบัณฑิตผู้สามารถนำชีวิตและสังคมไปสู่สันติสุข

การพัฒนามนุษย์ตามหลักการทางพระพุทธศาสนา ด้วยการพัฒนาระบบการดำเนินชีวิตทั้งสามด้านให้เป็นการพัฒนาเต็มทั้งคนก่อนจึงจะเป็นการพัฒนาที่ได้ผลคือ ไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2539) ไตรสิกขา เป็นปัจจัยของการพัฒนามนุษย์ต้องทำ 3 ด้านอย่างบูรณาการที่สำคัญอย่างยิ่ง คือ

- 1) พุทธิกรรม ศึกษาอบรมการมีระเบียบวินัย การเลี้ยงชีพสุจริต วิธีปฏิบัติในการผลิตเสพบริโภคแบ่งปันและการอยู่ร่วมกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม เรียกว่า ศีล
- 2) จิตใจ ศึกษาอบรมการปลูกฝังคุณธรรม ส่งเสริมคุณภาพจิตใจ การมีความพอใจมีความสุขสดชื่นเบิกบานเพราะมีสมรรถภาพและสุขภาพจิต เรียกว่า สมาธิ
- 3) ปัญญา ศึกษาอบรมเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจตามความเป็นจริง รู้ความเป็นไปตามระบบของเหตุและปัจจัยที่จะทำให้สามารถแก้ปัญหาตามเหตุผลที่รู้เท่าทันโลกและชีวิต มีทัศนคติ ค่านิยมที่ถูกต้อง สามารถทำจิตใจให้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากความยึดติดถ้อยมั่นในสิ่งต่างๆ สามารถดับกิเลส ดับทุกข์เป็นอยู่ด้วยจิตใจอิสระ ผ่องใส เบิกบาน เรียกว่า ปัญญา

ไตรสิกขา คือ กระบวนการฝึกฝนมนุษย์กระบวนการนี้มีข้อปฏิบัติย่อยๆ ที่ส่งผลต่อทอดสืบหน้าไปเรื่อยๆ จนกว่าจะถึงจุดหมาย ที่คลุมระบบใหญ่ของธรรมชาติทั้งหมดอีกชั้นหนึ่ง คือ ว่าด้วยกฎธรรมชาติที่ครอบคลุมทั้งความเป็นจริงของธรรมชาติทั่วไป

พระพุทธศาสนามีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวพุทธในฐานะที่เป็นสถาบันหนึ่งของสังคมที่มีความสำคัญต่อประเพณีทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ ปัญหา และความเป็นอยู่ของปัจเจกบุคคลและสังคมโดยรวม ประกอบกับสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่มีอยู่ตลอดเวลาทำให้พระพุทธศาสนาหรือสถาบันสงฆ์ทำหน้าที่จัดระเบียบชุมชนเพื่อความคงอยู่ของชุมชนในสังคมซึ่งสรุปได้ดังนี้ (สมบุรณ์ สุขสำราญ, 2527)

1. อบรมให้ความรู้ระเบียบสังคม พุทธศาสนาเป็นที่มาของวัฒนธรรม ค่านิยม และระเบียบประเพณีที่สำคัญของสังคมไทย การอบรมระเบียบสังคมผ่านกระบวนการและสถาบันหลายสถาบันทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม เช่น วัดและพระสงฆ์เป็นที่ปลูกฝังคุณธรรม เป็นสื่อการอบรมระเบียบสังคมแบบพุทธ อบรมกล่อมเกล่าให้กุลบุตร อุบาสก อุบาสิกา ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์และประเพณีต่างๆ ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตชาวพุทธ คือ สัจจะและแนวปฏิบัติแบบพุทธ เช่น ค่านิยมที่ว่าด้วยความเมตตาต่อผู้ตกทุกข์ การโอบอ้อมอารี ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การวางตัวให้เหมาะสมกับกาลเทศะ การปฏิบัติต่อบุคคลในสถานภาพต่าง ๆ กัน เช่น ศิษย์ต่ออาจารย์ บุตรต่อบิดามารดา เป็นต้น

2. เป็นสื่อหรือกลไกในการควบคุมระเบียบสังคม การที่มนุษย์มาอยู่รวมกันเป็นสังคมนั้น จำเป็นต้องมีการควบคุมให้สมาชิกของสังคมอยู่ในกฎเกณฑ์ ระเบียบแบบแผน เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความปลอดภัยและ สวัสดิภาพของสังคมแต่ละสังคม จึงมีการตรากฎหมายระเบียบต่าง ๆ ที่สถาบันทางการเมืองปกครองใช้เป็นกลไกควบคุมสังคมอย่างหนึ่ง ซึ่งกลไกทางสังคมที่กล่าวมานี้เป็นเครื่องบังคับทางด้านร่างกายและพฤติกรรมภายนอก การที่บุคคลจะเชื่อและปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ทางสังคมมากน้อยเพียงใดนั้น ศาสนามีส่วนสำคัญในการช่วยกล่อมเกล่า โน้มน้าวจิตใจ และสร้างจิตสำนึกทางศีลธรรมต่อสังคม พุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการกระทำหน้าที่ดังกล่าวนี้ วัดและพระสงฆ์จึงเป็นกลไกทางพุทธศาสนาที่สำคัญในการอบรมสั่งสอนประชาชนให้เป็นพลเมืองดีของสังคม การที่บุคคลได้รับการสั่งสอนทางหลักธรรมและยึดมั่นเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตร่วมกัน จะทำให้สังคมมีความขัดแย้งน้อยลง และช่วยลดปัญหาสังคมนานาประการได้

3. เป็นสื่อในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในสังคม การที่พุทธศาสนามีหลักธรรมคำสอนที่โน้มน้าวให้ประชาชนมีความเชื่อและหลักปรัชญาในการดำเนินชีวิตอย่างเดียวกันนั้น เท่ากับเป็นการเสริมสร้างความสามัคคีและความเป็นปึกแผ่นแก่สังคม ซึ่งสังคมที่มีบูรณาการทางเชื้อชาติและศาสนาที่เข้มแข็งจะทำให้มีความมั่นคงแก่สังคมส่วนรวม

การพัฒนาสังคมตามหลักพระพุทธศาสนาถือการพัฒนาคนเป็นแกนกลาง และการพัฒนาคนนั้นก็เริ่มต้นที่ฐาน คือ การพัฒนาความเป็นมนุษย์ซึ่งเป็นสาระส่วนแก่นแท้ ส่วนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ซึ่งขึ้นต่อสภาพแวดล้อมแห่งกาลเทศะของยุคสมัย ก็จะต้องตั้งอยู่บนฐานของความเป็นมนุษย์นั้น และนำหลักการทั่วไปที่ท่านแสดงไว้ไปประยุกต์ใช้ให้สนองความต้องการของยุคสมัยอย่างได้ผล ด้วยการพัฒนาความเป็นมนุษย์ และพัฒนาทรัพยากรมนุษย์อย่างถูกต้อง คนที่พัฒนาดีแล้วก็จะเป็น

ส่วนร่วมที่รวมกำลังกันสร้างสรรค์สังคมให้เจริญงอกงาม เป็นสภาพแวดล้อมที่เอื้อโอกาสให้ทุกคนเจริญยิ่งขึ้นไปในการมีชีวิตที่ดีงามและมีความสุข พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคมอย่างสัมพันธ์ควบคู่กันไปและเป็นปัจจัยต่อกัน โดยคำนึงถึงธรรมชาติแวดล้อมพร้อมไปด้วย ตามหลักการที่จัดวางไว้เป็นระบบอย่างครบถ้วนชัดเจน (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546)

ฉะนั้น ในการศึกษาหลักพุทธธรรมจนเข้าใจแก่นหรือหลักที่แท้จริงแล้ว จะเข้าใจว่าพุทธธรรมเป็นเรื่องของเหตุผลล้วน ๆ เป็นความจริงหรือสัจธรรมที่ว่าด้วยความเป็นไปของธรรมชาติหรือกฎธรรมชาติเรียกว่าธรรมะ เมื่อพุทธธรรมเป็นสัจธรรม หลักของพุทธธรรมย่อมนำไปประยุกต์ใช้ได้กับทุกสิ่งทุกอย่างรวมทั้งปัญหาสังคมด้วย (ประเวศ วะสี, 2526)

สรุป

การพัฒนาคนในฐานะที่เป็นทรัพยากรมนุษย์จะช่วยให้สังคมมีทุนมนุษย์ที่มีคุณภาพและมีประสิทธิภาพในการประกอบกิจกรรมต่างๆ ที่จะก่อให้เกิดผลในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่พร้อมจะสนองความต้องการของสังคม ส่วนการพัฒนาคนในฐานะผู้มีความเป็นมนุษย์จะช่วยให้บุคคลมีคุณสมบัติพร้อมที่จะดำเนินชีวิตแห่งปัญญาเพื่อความดีงามหรือเรียกสั้น ๆ ว่าพัฒนาให้เป็นบัณฑิตผู้สามารถนำชีวิตและสังคมไปสู่สันติสุข โดยเฉพาะศีลธรรมเป็นเครื่องหมายของความเป็นมนุษย์ที่มีจิตใจสูง เป็นมนุษย์ที่ปกติแห่งความประพฤติ (ศีล) เป็นหลักชัยแห่งการดำเนินชีวิตคิดสร้างสรรค์ทางสว่างแห่งชีวิตที่ถูกต้องแห่งความเป็นจริงตามทำนองคลองธรรม เพื่อไปสู่การพัฒนาที่มีรากลึกและมั่นคงในการครองตน ครองคนและครองงาน ที่สุขสะอาดสดใสปลอดโปร่งโล่งใจขาวสะอาดปราศจากความมัวหมองใด ๆ ทั้งสิ้น เป้าหมายหลักของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และสังคมตามแนวทางพระพุทธศาสนา คือ การสร้างคนในชุมชนให้มีคุณภาพชีวิตด้านจิตใจและพฤติกรรมที่มีลักษณะเป็นสุขหรือลดความทุกข์และสามารถนำเอาคุณภาพส่วนนี้ไปสร้างสรรค์คุณภาพด้านอื่น ทั้งของตนเองและของคนในสังคมให้อยู่ร่วมกันด้วยความสันติสุข มีน้ำใจต่อกันในการพัฒนาสังคมระดับมหัพภาคต่อไป

References

กรมการพัฒนาชุมชน, กระทรวงมหาดไทย. (2534). รายงานคุณภาพชีวิตของคนไทย ปี 2534.

กรุงเทพมหานคร: หจก.เพิ่มเสริมกิจ.

นานัค คัควานิ. (2537). สถานะสุขภาพและภาวะโภชนาการของคนไทย เครื่องชี้วัดความอยู่ดีมีสุข

และการวิเคราะห์เชิงนโยบาย ก.ค. 2542. ผลการวิเคราะห์ความสำเร็จในการพัฒนาสุขภาพ

19-20 มีนาคม พ.ศ. 2565 ณ หอประชุมสมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

อนามัยของประชาชนในช่วงทศวรรษ 1990 ภายใต้กรอบวัตถุประสงค์และเป้าหมายของ
แผนพัฒนาฯ (ฉบับที่ 8) คณะกรรมการส่งเสริมการวิจัย.

บุญทัน ดอกไธสง. (2551). **การจัดการทุนมนุษย์**. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ตะวัน

ประเวศ วะสี และคณะ. (2539). **พระพุทธศาสนากับจิตวิญญาณสังคมไทย: ประเด็นวิจัยศาสนา
และวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. **พุทธธรรมกับสังคม**. (2526). กรุงเทพมหานคร: บริษัท มีเดีย ปรีนท์ จำกัด.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2539). **การพัฒนาที่ยั่งยืน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธ
ธรรม.

_____. (2546). **สู่การศึกษาแนวพุทธ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงศึกษาธิการ.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ราชบัณฑิตยสถาน.(2539). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525**. กรุงเทพมหานคร:
อักษรเจริญทัศน์.

วารสารกนิรี. (2542). **วารสารรายเดือนของบริษัท การบินไทย จำกัด (มหาชน)**, ฉบับประจำเดือน
มกราคม 2542.

สมบุรณ์ สุขสำราญ.(2527). **พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม**.
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สมบัติ กุสุมาวลี. (2539). “**แนวคิดการพัฒนามนุษย์ใน Human Development Report**”.
วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ 22 (ฉบับที่ 2).

สุพรรณิ ไชยอำพร และสนธิ สมัครงการ. (2537). **รายงานการวิจัยเรื่อง คุณภาพชีวิตของคนไทย:
ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างชาวเมืองกับชาวชนบท**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันบัณฑิตพัฒน
บริหารศาสตร์.

สำนักวิจัยสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์. (2541). **รายงานวิจัยเรื่องคุณภาพชีวิตของคนใน
กรุงเทพมหานคร**. กรุงเทพฯ: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

ศรีทัตติม (รัตนโกศล) พานิชพันธ์. (2539) “**การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (การพัฒนาคน)**.” วารสาร
พ.ส.ล. ปีที่ 29 (ฉบับที่ 201).

รายงานสืบจากการประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 8 และระดับนานาชาติ ครั้งที่ 1 เรื่อง “พระพุทธศาสนา กับ แนวโน้มโลกยุคใหม่ : วิถีครู
บาศรีวิชัยสู่อารยธรรมร่วมสมัย” “Buddhism and New Global Trends : The Footprint of Khruba Sriwichai Towards
Contemporary Civilization”

Haq, M. (1989). “United Nations Role in Human Development” Development. 4, pp.
41-45.

UNESCO. (1981). *Quality of Life: An Orientation of Population*. Bangkok: UNESCO.